

Az alap és felépítmény viszonylatának föltárása csupán egy esetben lehet koherens: amennyiben megfogalmazza a hatás és visszahatás mennyiségi viszonyait. Korsch végül is Marx materializmusának alapvető feladatát a társadalmi-történelmi kutatás különleges módszerének kiépítésében jelöli ki. Számára ugyanis a marxi új tudomány mindenekelőtt a társadalom tapasztalati kutatásá-

ban merül ki. Korsch azt nehezményezi, hogy formális szemszögből Marx módszere még ma is kevéssé fejlett. Mint ahogy a pozitívizmus a specifikum természettudományos fogalmának és módszerének rabja, Marx materializmusa sem vált el teljesen a hegeli filozófia módszerétől (232. o.).

Losoncz Alpár

KÍNA A REFORMOK ÚTJÁN

Marksizam u svetu, 1985/2—3. szám

A kérdés egy kiváló ismerőjének — Petar Simićnek — válogatásában a *Marksizam u svetu* c. folyóirat 1985/2—3. száma egy olyan témához nyúlt, amelyet mind a napi események kommentátorai, mind pedig a társadalmi történések elmélyült boncolgatói napjaink egyik legizgatóbb problémájának tartanak: a kínai reformok komplexumához. A bevezető tanulmány: *A kínai marxizmus* címmel mintha többet ígérne mint amennyit adni tud. Azt veti ugyanis fel, hogy a marxizmus Kínában egész más gazdasági és eszmei alapról jelentkezett. Érintve az eddig több marxista által sokat emlegetett témát: míg az európai marxizmus az európai társadalom, történelem és eszmei áramlatok talajáról nőtt ki — amelyben benne van még a kereszténység is —, így aztán nyilvánvaló, hogy a buddhizmus, a konfucianus és egyéb ázsiai eszmeáramlatok is hatással voltak az ázsiai, konkrétan a kínai marxizmusra.

Nyilvánvaló azonban, hogy a kínai marxizmus, ennek keretében elsősorban Mao Cetung, teljes feltérképezéséhez nem elegendő egy folyóirat különszáma. Az azonban, amit ez a külön szám nem meghirdetett

ambícióként, hanem ténylegesen hoz, megérdemel minden elismerést és figyelmet — Kína jelen politikájáról nagyon jó képet ad. Még hozzá kétoldali megvilágításban. Egyrészt néhány Kínán kívüli marxista gondolkodó elemzésének, másrészt az ide vonatkozó kínai anyagoknak a megvilágításában. E kettős forrásból olyan egész kép alakul ki, amely a folyóirat szerkesztőinek hozzáértését, értékes munkáját dicséri.

A maoizmus gyökerei

Nem vitás, hogy a maoizmusnak — mint minden másnak — társadalmi gyökerei vannak. A számban a Kínán kívüli marxistáktól közölt elemzések nem adnak teljes képet erről a társadalmi alapról, de vele kapcsolatban sok mindent felvillantanak. Magától értetődően elsősorban a kínai társadalom elmaradottságával magyarázzák. A kiindulópont: Kína „egy őseredeti, ősi és igen fejlett agrárcivilizációra (amely valószínűleg egész a reneszánszig egyenrangú, ha ugyan nem volt fölényben az európaival szemben) támaszkodik”. Amire azonban ennek a társadalomnak irányftását a kínai

kommunisták átvették, Kína már messze lemaradt az iparilag fejlett társadalmak mögött.

A gyűjtemény egyik gyöngyszeme Marie-Claire Bergère: *A kínai fejletlenség történelmi gyökerei* című cikke, amely ennek a lemaradásnak a magyarázatát keresi. Persze itt sem várhatunk teljes magyarázator — ahhoz kötetek kellenének —, de jelentős annak a sztálini mechanikus determinizmussal szakító marxista felfogásnak az érvényesítésére tett kísérlet, amely számos összetevő kölcsönhatásával magyaráz egy adott helyzetet, s ennek alapján lehetőségek tartja azt is, hogy egy társadalom elszalasztja a fejlődés lehetőségét. A konkrét esetben ezt a lekésést a fejlődés vonatáról a kínai társadalom jellegzetességével magyarázza: „Ebben a távlatban Kína fejletlensége és a kapitalista gazdaságra való áttérés képtelensége nem annyira a külső agresszió következménye, mint a társadalmi kizsákmányolás egy rendszerének hatása, amelynek gazdasági hozzájárulását a kis méretű vagy nem létező többlet korlátozza”.

A tény: a kínai kommunisták a hatalom átvételekor még az 1917. évi Oroszországnál és az 1945. évi Jugoszláviánál is elmaradottabb társadalmat kaptak. Ez az objektív helyzet, s az azzal való szubjektív birkózásnak egy változata adja a maoizmust. Mint ismeretes, valamennyi elmaradott társadalomban a kommunisták közös problémája, hogy a marxi tétellel szemben — mely szerint a termelő erők egy fejlettségi foka magával hozza a termelőviszonyok megváltozását — a termelő viszonyok megváltoztatásával akarják meggyorsítani a termelő erők fejlődését. Ez az a körülmény, amellyel a szocializmus olyan vonzóerővel bír minden fejletlen társadalomban, de egyben ezzel magyarázható ennek a társadalomnak minden diadala és

tragédiája egyaránt, egész addig amit sztálinizmus gyűjtőnéven tart számon a mozgalom története. Az ebből a hősi vállalkozásból eredő leggyakoribb hiba a voluntarizmus, az a tévhit, hogy a társadalom alkalmazkodik az élcsapat szubjektív akaratához és ha ez nem sikerül, az csak az osztályellenség műve. Ez a voluntarizmus okvetlenül beleépült a maoizmusba is. A cikkírók különösen sokat foglalkoznak egy megjelenési formájával — az értéktörvény lebecsülésével. Persze elemzésük itt sem lehet teljes, már azért sem, mert a mai marxizmus még nem birkózott meg teljesen a problematikával. Többek között azért, mert az értéktörvény teljes figyelmen kívül hagyásának különféle változataira való visszahatásként hajlamossá váltak elfeledkezni egyrészt arról, hogy nem lehet marxista, aki nem vallja az értéktörvény megzabolásának marxi elképzelését, az elidegenülés elleni harc hősi vállalkozását, másrészt arról, hogy az értéktörvény szabad érvényesülését — természetesen más terminológiával — világpolitikává tevő reaganomika sem tudja semmivé tenni, hogy már a kapitalizmuson belül sem állítható vissza az értéktörvény érvényesülésének az a formája, amely Marx korában uralkodó volt.

Sokkal teljesebb az az elemzés, amely a maoista voluntarizmus utópista elemeit tárja fel. A nagy ugrás kampánya idején többek között azt a kínai helyzetből adódó tévhitet, hogy a „falukerkölcsileg följobbvaló és politikailag aktívabb mint a város”, amiből a kommunizmus építésének egy faluközpontú, a parasztság utópizmusával áthatott elképzelése adódik. A kulturális forradalom idején pedig ennek az utópizmusnak három eleme is volt: 1. a nép egészében jó és spontánul követi és alkalmazza a helyes politikai irányvonalat, csak segíteni kell Mao tanainak

rendszeres és elmélyült tanulmányozásával; 2. a kínai nép kész elfogadni az önzetlenséget és az aszkétizmust a szocializmus központi jellemvonásaként, amivel vele jár, hogy a szocializmus viszonylag gyenge anyagi alapján az erkölcsi és politikai, nem pedig az anyagi serkentőerőt és társadalmi víziót kell előnyben részesíteni, és 3. a hangsúly a tömegek alkotó erejére tevődik.

Ez az elemzés azonban kénytelen némi utópizmust felfedezni a mai kínai politikában is. Mert ha a maoizmusban a tömegek „megideológizálását” látjuk bizonyos voluntarista célok érdekében, de ugyanakkor az igényeknek a kielégítés lehetséges szintjére való leszorítása érdekében is, a mostani irányzatban pedig a fejlődés meggyorsításának, tehát az igények és kielégítésük lehetőség egyidejű növelésének kísérletét, akkor nem lehet kizárni annak lehetőségét, hogy ismét a tömegek igényének leszorítására kanyarodnak vissza, mihelyt a mai kísérlet nem jár a fejlődés lényeges meggyorsításával, vagy pedig az igények túllépi a kielégítés lehetőségét és ezzel veszélyessé válnak a társadalomra. Ezért lényeges az utópista elemek fölfedezése a mai kínai reformelképzelésekben, mint ahogy azt Stuart R. Schram: *Az utópiától és vissza: a Kínai Kommunista Párt történetének ciklusai* című cikkében teszi. És ez csak részben intellektuális okoskodás, nagyobb részben a reális helyzet adta lehetőségek latolgatása.

A kínai önkritika

A szám nagyon értékes része maguknak az ide vonatkozó kínai anyagoknak a közlése. Pedig ezekben az anyagokban nem annyira az elmélyült marxista elemzés a lényeg, hanem a kérdéseknek a napi politika szintjén való tárgyalása. Csak

hogy itt egy egymilliárd lakosú országról és a kommunista mozgalom egy lényeges fordulatáról van szó, tehát ez a napi politikai szint is történelmi dimenziót kap. Maga pedig az a mondanivaló, amit ezek az anyagok tartalmaznak — és ezzel lényeges súlyt kapnak — a maoizmus kritikáját is tartalmazza. Mert a mostani fordulathoz a kínai politikának választ kellett adnia arra is, ami a maoizmusban nagy és időtálló, de ugyanakkor meg kellett adni annak kritikáját is.

Mi az ami a mai kínai értékelés szerint a maoizmusban maradandó? „A kulturális forradalommal jelzett súlyos baloldali hibákért valójában leginkább Mao Cetung elvtárs felelős. Ennek ellenére mindez a proletárforradalom nagy egyéniségének hibája volt” — állapítja meg a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának ide vonatkozó határozata. Majd mindjárt hozzáteszi: „Mao Cetung elvtárs nagy marxista és nagy proletár forradalmár, stratégia és elméleti tudós volt.” Ennek alapján a marxizmus eredeti továbbfejlesztésének tekinti Mao Cetung tanítását: az új demokratikus forradalomról, a szocialista forradalomról és a szocialista építőmunkáról; a forradalmi hadsereg és a katonai stratégia kiépítéséről; a politikáról és taktikáról; az ideológiai, politikai és kulturális munkáról és a párt kiépítéséről. Ennek keretében ismerteti azokat az elveket, amelyekhez a kínai kommunisták továbbra is töretlenül ragaszkodnak, és pedig: a tényeknek kell keresni az igazságot; mindenben a tömegekre kell támaszkodni; a kínai forradalom és szocialista építőmunka alapvető kiindulópontja a kínai valóság és a tömegek, saját erőre való támaszkodás. Mindennek alapján „meg kell őriznünk az egész pozitív tapasztalatot, amelyet a marxizmus—leninizmus univerzális elveinek a kínai forrada-

lom konkrét gyakorlatával s a több mint 50 éves építőmunkával való összeolvadása adott”.

Míndez azonban nem gátolja meg a kínai kommunistákat abban, hogy kemény bírálatot mondjanak a maoizmusról, s annak következményeiről. A kritika elsősorban a maoi politika következményeinek föltárásában hoz újdonságokat. Ezzel kapcsolatban nem csak arra mutatnak rá, hogy — többek között a maoizmus hibája miatt — 1981-ben Kína ipari és műszaki szintje 20 évvel lemaradt a fejlett kapitalista országok mögött, s a mezőgazdaság terén 40—50 évvel, hanem konkrét adatokkal kimutatják azt is, hogy a maoi politika, — elsősorban a kulturális forradalom — súlyos következményekkel jár Kína termelésében, egész társadalmi életében, többek között visszavetette az ipari és mezőgazdasági termelést, sőt néha még az éhínség rémét is visszahozta a kínai társadalomba. A konkrét adatok mellett ez a kritika kiterjed a maoi politikai gyakorlat kemény bírálatára. Ez a bírálat arra mutat rá, hogy a kulturális forradalom a revizionizmus és a kapitalista út elleni bírálat örve alatt le akart számolni számos helyes és jelentős tétellel, amelyeket marxista és szocialista elvként, azt megelőzően Mao Cetung is hirdetett vagy támogatott. A helyesnek és a tévesnek ez az összekeverése azzal a következménnyel járt, hogy többé nem tudták megkülönböztetni ki az igazi ellenség és a „kapitalista út híveiként — valójában minden szinten a legodaadóbb pártkáderekkel számoltak le, akik a szocializmusért vívott harc fő erejét jelentették addig és jelenthetnék volna továbbra is. Míndezt a tömegekre való támaszkodás nevében csinálták, közben az egész kampány eltávolodott a Párttól meg a tömegektől is, mivel a tömegek teljesen tanácstalanná váltak, a párt-szervezetek pedig részben vagy tel-

jesen megbénultak, a belső pártélet válságos pontra jutott, a pártkáderek lemorzsolódtak. Mindennek következménye az volt, hogy „a kulturális forradalom nem az ellenséget, hanem bennünket lökött káoszba”.

A maoista gyakorlat bírálata az okokról már kevesebbet szól, de az is figyelemre méltó, amit a maoi elferdülések és a kulturális forradalom egész gyakorlatának okairól föltártak. Az okok elemzésénél ugyanis nem elégszenek meg annak leszögezésével, hogy „sajnálatra méltó, hogy Mao Cetung helyes nézetei a gyakorlatban nem valósultak meg, mert későbbi éveiben hibákat követett el, amelyekre az jellemző, hogy az osztályharc céljait kiterjesztette és abszolút kategóriákban gondolkodott, de ehhez a gyakorlathoz hozzájárult az is, hogy a Párt elmulasztotta ezeket a hibákat idejekorán kijavítani”. Ezen túlmutatóan az elemzések rávilágítanak még két okra. Egyrészt arra, hogy a kínai párt a háború és a kemény osztályharc körülményei között fejlődött, aminek következménye az lett, hogy amikor az új körülmények között az osztályharc sajátos új problémáival találta magát szemben, akkor is visszatért a múltból örökölt tömegharc kemény módszereire, ezeket a módszereket a szubjektivistá gondolkodásmód és a realitástól való elszakadás hatására mechanikusan alkalmazta. A másik okot pedig abban látják, hogy Mao Cetung tekintélye túlzottan ráfeküdt a Pártra, úgyhogy az nem tudta föltalálni magát az új körülmények között, Mao maga viszont mindinkább elszakadt a tömegektől és a gyakorlattól, mindinkább a Párt fölé helyezte magát. Ezért a maoizmus egyik legfőbb magyarázata az, hogy „a különféle történelmi körülmények hatására elmulasztottuk az ország politikai és társadalmi életében intézményessé és hivatalossá tenni a belső pártdemokráciát”.

Mi változik

A múlt iránti viszony képezi az alapját a mostani reformok kidolgozásának. Az elméleti alap a jelek szerint majd csak később alakul ki teljesen. Így aztán ebben a gyűjteményben is csak néhány és elég szegényes forgácsot kapunk ide vonatkozóan. Csak ízelítőként közöl a folyóirat egy értekezést az ázsiai termelési módokról — ami a történelmi szemlélet sztálini sematizmusától való megszabadulás kiinduló pontjaként érdemel figyelmet — és a demokráciáról. De az elvi alapból inkább csak egy tétel („A szocializmus nem jelent elszegényesedést, hanem a szegénység fölszámolását. Nekünk szilárd eltökéltséggel és maximális kitartással a kínai ipar, a mezőgazdaság, a honvédelem, a tudomány és technológia korszerűsítésén és a gazdasági fejlődésen kell munkálkodnunk”) és egy cél („ki kell építenünk a szocialista civilizációt amely egyidejűleg ad magas anyagi, kulturális és ideológiai szintet... a szocialista rendszerben, amelyben a nép az úr, Pártunknak vezetnie kell a tömegeket abban a reformban, amely Kínát magas kulturális és demokratikus szintű, korszerű és hatalmas szocialista országgá alakítja át”) látszik.

Részletesebben olvashatunk viszont a gyakorlati intézkedésekről, főleg az új gazdasági mechanizmusról. Ez a mechanizmus fölöleli az árreformot, amely teljesebb mértékben kihasználja az értéktörvényt, megteremti a piac és az árak egyensúlyát és szakít az eddigi — pusztán tervezésen, az államzettség szubjektív akaratán nyugvó árrendszerral. A reform továbbá fölöleli a beruházások új rendszerét, amely az eddigi pusztán adminisztratív, tehát költségvetésből történő beruházás mellett alkalmazza az adminisztratív és gazdasági módszer olyan kombinációját, amelyben az állam a költsé-

ségvetési dotációt a bankok révén osztja el, meg a tisztán gazdasági módszert is, amelynek keretében a beruházások kamattal visszatérítendő bankhitelekkel történnek. Különösen részletesen kidolgozták az új gazdaságirányítási rendszert, amely abból indul ki, hogy a gazdaságirányítás mostani kínai rendszere a sztálini korszak szovjet mintájára készült el, tehát túlzottan központosított, ami azzal jár, hogy a központi irányítás elfojtja a gazdasági életet, a helyi hatóságok, a vállalatok és a dolgozók lelkesedését és kezdeményezését. Közben Kínában Európa nagyságú tartományok vannak, tehát ebben az országban a túlzott központosítás még jobban megbosszulja magát, mint a sztálini Szovjetunióban. Éppen ezért ezt a túlzott központosítást fokozatos decentralizálással, a központi termelésnek és a helyi szervek, vállalatok kezdeményezésének és életerejének kombinálásával egészen más rendszerré kell átalakítani. A gazdaságirányítási rendszer átalakítását kiegészíti a vállalat irányításának rendszere, amely felöleli, hogy az állami terv irányítása alatt a vállalatok maguk igazgatják pénzügyi és anyagi forrásait, hogy minimális munkafelhasználással maximális eredményeket érjenek el. E tekintetben nem riadnak vissza a kapitalista tapasztalatok fölhasználásától sem, de mindenképpen véget akarnak vetni a vállalati bevételek és kiadások monopolisztikus állami ellenőrzésének, hogy a vállalatok önállóvá, érdekeltté és gazdasági követelményekhez rugalmasan alkalmazkodóvá váljanak. A vállalati önállóság növelésével lépést kell tartania a vállalati irányítás reformjának is, aminek keretében a személyi felelősséget mindinkább a kollektív vezetéssel kell kombinálni. „E célból fokozni kell a vállalatok és kormányintézmények demokratikus igazgatását, be kell vezetni és tökéletesíteni kell a munkás-

kongresszusok rendszerét és fokozatosan át kell térni a különféle szintű vezetők megválasztására, hogy a dolgozók felügyeleti jogot kapjanak felletteseik felett". Végül, erre a sok szintű és sokrétű reformra épül föl az egész társadalom modernizálása, aminek az itt közölt anyagok szerint hét vonatkozása van: a független és mindent felölelő nemzeti gazdaság; a mezőgazdaság fejlesztésének elsőbbsége; a sokrétű technológiai struktúra (amely a legkorszerűbb termelés mellett magába foglalja a hagyományos kisipart és a műszakilag intenzív termelést a munkaintenzívvel igyekszik kombinálni); a technológiai átalakulás meggyorsítása; a különféle gazdasági formák koegzisztenciája (amelynek keretében az állami tulajdon és szövetkezeti tulajdon mellett nemcsak a kínai magántulajdont kívánják megtérni, hanem még a részvénytulajdont is, sőt a kínai és a külföldi beruházók közös befektetését is); a koncentráció és a decentralizáció már említett kombinálása és végül a szocialista szellemi civilizáció, amely az egész nép művelődési, tudományos és oktatási szintjének emelését jelzi.

Végül csak megemlítenénk mindezzel kapcsolatban még egy nagyon érdekes témát, amelyre ez a gyűjtemény is csak közvetve utal. A történelem fogja majd tisztázni, hogy a kommunista mozgalom és a szocializmus jövője szempontjából milyen sajnálatos veszteség — a sok kedvezőtlen körülmény között a legújabb — hogy a kínaiak reformvállalko-

zása a jugoszláv kommunisták gazdasági nehézségeinek idejére esik. Annak idején ugyanis — mint ahogy a gyűjtemény végén közölt könyvismertetések kimutatják — E. Friedman: *Maoizmus, titoizmus és sztálinizmus* című könyvében azt fejtegette, hogy a kommunista mozgalomnak és a szocialista építők munkának két alternatíva között kell választania: egyik a maoista, amely abszolutizálja a szubjektív tényezőt és valójában a sztálinista etatista modell keretében marad és a másik a titoista, amely a gazdasági és társadalmi törvényszerűségekre, a szocialista átalakulás folyamatosságára teszi a hangsúlyt, de nem tagadja a tervezés szerepét sem. Friedman akkor úgy becsülte föl, hogy a kínai kommunisták is végül kénytelenek lesznek magukévá tenni ezt a titói utat, vagyis tanulni a jugoszláv tapasztalatokon. Most viszont az itt közölt anyagokban is szó esik arról, hogy a kínaiak a „magyar modelltől” próbálnak tanulni, ami érthető is, mert hogyan lehetne szubjektíve mintaképpel választani egy rendszert, amely 80 százalékos inflációt és 20 százalékos munkanélküliséget hozott. Pedig ha a kínai fordulat néhány évvel előbb, vagy néhány évvel később következett volna be a „titoizmus” vonzása jobban érvényesülhetett volna és jobban kifejezésre juthatott volna, hogy objektíve az öngazgatás a szocializmus továbbfejlődésének igazi útja.

BÁLINT István